

The article clarifies the role of charisma in the pedagogical activity of a modern teacher-speaker, considers the main qualities of a charismatic teacher.

Key words: modern teacher, charisma, teacher-speaker, leader.

О. І. Титаренко

Науковий керівник – доц. О. П. Кумеда

МОВНА НОРМА ЯК ЦЕНТРАЛЬНА КАТЕГОРІЯ ЛІНГВІСТИЧНОЇ НАУКИ

У статті проаналізовано поняття мовної норми з позицій сучасної лінгвістичної науки. На основі дослідження соціолінгвістичної природи мовної норми визначено основні чинники її формування й функціонування в умовах активних змін мовної практики носіїв.

Ключові слова: мовна норма, літературна норма, соціолінгвістика, культура мови, кодифікація.

Постановка проблеми. В умовах активізації процесів глобалізації, інформатизації й технологізації суспільства відбуваються інтенсивні зміни всередині мовних систем. Розвиток мови на сучасному етапі призводить до перегляду й переорієнтації проблеми мовної норми в лінгвістичній науці. Динамічні зміни соціокультурного життя вимагають переосмислення структури самого поняття мовної норми, умов її формування й функціонування.

Аналіз останніх досліджень. Актуальність роботи зумовлена появою нових тенденцій у сучасній мовній практиці, переоцінкою категорії мовної норми в умовах змін мовних систем; увагою дослідників до проблеми унормування сучасної української літературної мови.

Активно досліджували поняття мовної норми такі науковці, як: С. Бибик, С. Єрмоленко, А. Коваль, Т. Коць, О. Курило, М. Пилинський, О. Пономарів, О. Синявський, М. Сулима та інші. У своїх дослідженнях лінгвісти подають дефініцію мовної норми, аналізують умови її вироблення й поширення, соціолінгвістичний контекст, особливості функціонування на певному етапі історичного розвитку мови тощо. Проте, незважаючи на зазначені аспекти вивчення проблеми, переосмислення мовної норми як центральної категорії лінгвістичної науки на сучасному етапі є актуальним і потребує подальших досліджень.

Мета статті – проаналізувати особливості поняття мовної норми як центральної категорії сучасної лінгвістичної науки.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку мовознавчої науки в аспекті аналізу поняття мовної норми постає питання загальноприйнятості й наслідування конкретного мовного зразка всіма користувачами відповідної мови. Цей компонент є обов'язковим, оскільки концепція мовної норми містить не лише лінгвістичний, але й соціокультурний компонент. Складність мовної норми полягає не тільки у важливості її суспільного усвідомлення, але й у структурі дефініції зокрема. Поняття мовної норми як центральної категорії лінгвістичної науки (культури й теорії мови тощо) в сучасному розумінні почало тлумачитися в ХХ столітті з появою структуралістських підходів і усвідомлення мови як цілісної системи. Е. Косеріу, досліджуючи вказану проблему, зазначав, що «...норма, з одного боку, ширша, ніж система... а з іншого – вужча, оскільки пов'язана з вибором у межах тих можливостей реалізації, які допускаються системою» [2, с. 174]. В українському мовознавстві цей процес також означається творчістю Т. Шевченка, зокрема покладенням в основу мови середньонаддніпрянських говорів і кодифікацією мовної норми.

На сучасному етапі поняття мовної норми має дискусійний характер, що зумовлено різноваріантністю критеріїв його потрактування і соціолінгвістичною природою. На думку С. Єрмоленко, норма – це «сукупність мовних засобів, що відповідають системі мови й сприймаються її носіями як зразок суспільного спілкування у певний період розвитку мови і суспільства» [8, с. 438]. Не заперечує єдність мовознавчого й соціального аспекту в потрактуванні визначення й М. Пилинський, проте вчений визначає норму не як систему мовних прийомів, а як «реальний, історично зумовлений і порівняно стабільний мовний факт, що відповідає системі й нормі мови і становить єдину можливість або найкращий для даного конкретного випадку варіант, відібраний суспільством на певному етапі його розвитку із співвідносних фактів загальнонародної (національної) мови в процесі спілкування» [6, с. 94]. На нашу думку, подане тлумачення найширше відображає культурно-історичну, соціальну й лінгвістичну детермінованість поняття.

У мовознавстві часто ототожнюють мовну й літературну норму, проте, вважаємо, що таке уподібнення є недоречним, оскільки поняття мовної норми є ширшим і охоплює компоненти системи мови, норму загальнонародної мови, її діалектні вияви, що засвоюються мовцями незалежно. А літературна норма включає закріплені й усвідомлені носіями в процесі освіти кодифіковані зразкові мовні форми. Окремі науковці мовну норму визначають як «сукупність мовних одиниць різних рівнів (фонетичних, лексичних, граматичних)», а норму літературної мови окреслюють як «сукупність загальноприйнятих правил реалізації мовної системи» [5, с. 5]. Відповідно до цього розрізняють норми мови, що відображають основні ознаки системи мови, й норми літературної мови. На основі проаналізованих визначень можемо зробити висновок про те, що мовна норма як лінгвістична й соціоісторична категорія – це система мовних засобів, що відповідають правилам їх використання в суспільстві, є зразком для носіїв конкретної мови в усіх її виявах. Водночас літературну норму можемо визначити як сукупність загальноприйнятих правил використання мовних одиниць, усвідомлених у процесі комунікації й кодифікованих членами відповідного суспільства.

Варто звернути увагу, що мовні норми мають обов'язковий характер, оскільки забезпечують якість і точність соціальної комунікації, а відповідно й взаєморозуміння, взаємозв'язок між представниками мовної спільноти. Крім того, унормування мовлення є складником культури мови: свідоме уміння обирати доцільні мовно-виражальні засоби залежно від обставин спілкування, володіння літературними нормами, засвоєння мовно-культурних традицій народу. Ураховуючи зазначене вище, можемо зробити висновок про те, що явище норми – не суто лінгвістичний феномен. За своєю природою воно має й соціальний характер, оскільки відображає мовно-культурні уподобання членів суспільства на певному часовому зрізі, ураховує комунікативні й пізнавальні потреби мовців, виступає універсальним засобом колаборації, основним фактором консолідації й об'єднання нації. На думку О. Гузар, головним фактором існування мовної норми є мовці й наявність у них мовного ідеалу [1, с. 116].

Вияв соціального аспекту реалізується на рівні вживання/невживання мовної форми, правильного чи недоречного вибору мовного засобу. Таким чином, мовну норму можна означити як соціопсихолінгвістичне явище.

Визнання загальнообов'язкового характеру норми відбувається з орієнтацією не лише на відповідність принципам організації системи конкретної мови, але й з увагою на особливості колективної свідомості мовців, їх схильність до вживання нормованого зразка (його точності, правильності, частотності, результативності в процесі комунікації, доцільності, доступності для всіх представників спільноти тощо). Унормованість є передумовою реалізації функції мови як державної. На основі цього можемо стверджувати, що в умовах сьогодення українське суспільство перебуває на етапі диференціації української мови, а відповідно і її норм. Зв'язок мовної норми із соціоісторичним контекстом розвитку нації можна прослідкувати на прикладі формування української літературної мови й української державності. Роздержавлення стало умовою нерівномірного функціонування мовної норми на території українських земель. У свою чергу, це зумовлює існування кількох норм або її територіальних чи соціально-групових варіантів, на основі яких доцільно простежувати процес формування літературної норми. Відповідно до цього, аналізуючи праці С. Єрмоленко в контексті досліджуваної проблеми, Л. Струганець пропонує стратифікувати норми таким чином: «а) норми української національної мови, мови окремого слов'янського етносу; б) норми діалектів (кожен територіальний і соціальний діалект має свою норму); в) норми літературної мови як найбільш розвиненої, вищої форми національної мови». Запропонована типологія норм охоплює основні вияви мовної системи й свідчить про варіантність мовної норми на конкретних рівнях [7, с. 36].

Формування мовної норми є складним і тривалим процесом, що відбувається не лише внаслідок зміни мовної структури, але й за умови оцінки спільноти. Вироблення норми залежить від ряду факторів: державного статусу мови, її частотності використання в сферах управління, освіти, культури, науки, засобах масової інформації, мовної політики й мовного виховання громадян,

оприявлення мовної норми в інформаційному просторі. Головним джерелом запровадження й кодифікації мовних норм є твори художньої літератури. Мовна форма, використана письменником у тексті, внаслідок суспільного схвалення й розповсюдження в усіх галузях соціокультурного життя сприймається як взірць мовної поведінки й поступово закріплюється не лише в художніх зразках митця, але й лексикографічних матеріалах. Наприклад, лексична одиниця «мрія», що була використана М. Старицьким у вірші, присвяченому Олені Пчілці, на сучасному етапі кодифікована в словнику Бориса Грінченка, Словнику української мови тощо. В умовах інформатизації суспільства осередком вироблення й поширення мовних норм є засоби масової інформації. Варто звернути увагу також на те, що ця сфера суспільного життя водночас є й основним фактором, що обумовлює характер норм, зокрема лексичних і граматичних. Мовна практика користувачів повсякчас залишається центральним джерелом норм, що, у свою чергу, пов'язано з історичним контекстом, геополітичним станом держави, індивідуальними особливостями мовців і традиціями їх мовної поведінки тощо. Не менш важливим є й статус, характер мовознавчих досліджень, оскільки сфера лінгвістичної науки та освіти є не лише полем для практичної реалізації мовних норм, але й каталізатором цих змін. Зразком таких процесів є новий український правопис, заснований на вивченні питомих українських рис й поверненні сучасної мови до її первісних форм.

Висновки. Отже, мовна норма як центральна категорія мовознавчої науки, зокрема культури мови, є складним комплексним поняттям, що включає не лише лінгвістичний аспект, але й характеризується детермінованістю соціокультурним компонентом. Особливості вироблення й функціонування мовної норми на сучасному етапі, що зумовлені системою соціолінгвістичних факторів, сприяють переосмисленню структури самого поняття й потребують подальших мовознавчих досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гузар О. Майбутнє українського правопису на тлі орфографічних змін у європейських мовах. *Українська мова*. 2002. № 4. С. 116.

2. Косериу Э. Синхрония, диахрония и история. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва: Изд-во иностр. л-ры, 1963. Вып. 3. С. 143-343.
3. Коць Т. Теоретичні засади вивчення мовної норми. *Мовознавство*. 2017. № 4. С. 59-64.
4. Нові тенденції розвитку української мови: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / уклад. О. Бабакова. Мелітополь: Вид-во МДПУ імені Б. Хмельницького, 2015. 96 с.
5. Норми сучасної української літературної мови: методичний посібник / уклад. Л. Назаревич, І. Равлів та інші. Тернопіль: Вектор, 2019. 78 с.
6. Пилинський М. Мовна норма і стиль. Київ: Наук. думка, 1976. 288 с.
7. Струганець Л. Мовна норма: стале і змінне. *Культура слова*. Київ: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2011. № 74. С. 34-43.
8. Українська мова: Енциклопедія. 3-є вид. / ред кол.: В. Русанівський, О. Тараненко. (співголови) та ін. Київ, 2007. С. 438.

Titarenko O. Language norm as a central category of linguistic science.

In the article we analyze the concept of language norm from the standpoint of modern linguistics. Based on the study of the sociolinguistic nature of the language norm, we determine the main factors of its formation and functioning in the conditions of active changes in the language practice of native speakers.

Key words: *language norm, literary norm, sociolinguistics, language culture, codification.*